

ВІРА ПІД ВОГНЕМ

Досліджуючи релігійну свободу в умовах війни в Україні

Доповідь Департаменту релігійної свободи Місії Євразія, США

Листопад 2023

MISSION
EURASIA

Рекомендоване цитування:

Брицин М., Васін М. **Віра під вогнем: досліджуючи релігійну свободу в умовах війни в Україні** / Франклін, Теннессі, США: Місія Євразія, 2023. – 28 с.

Дослідник і автор:

Михайло Брицин, директор Департаменту релігійної свободи (Місія Євразія, США)

Закінчив Санкт-Петербурзький християнський університет зі ступенем бакалавра богослов'я. 2004 року здобув ступінь магістра гуманітарних наук, а 2014 року – ступінь магістра богослов'я в семінарії TCMІ в Австрії. З кінця 1990-х років пастор Михайло Брицин викладає курси практичного богослов'я (гомілету, пасторське богослов'я, дошлюбне і сімейне консультування) в різних духовних навчальних закладах. Займається питаннями лідерства та вирішенням проблем у сім'ї та церкві.

Редактор і співавтор:

Максим Васін, кандидат юридичних наук, PhD (Інститут релігійної свободи, Україна)

Очолює дослідницькі та адвокаційні проекти IPC як виконавчий директор. Спеціалізується на правах людини та міжнародній релігійній свободі з 2001 року. Є автором численних наукових праць, доповідей, законопроектів і поправок до законів, спрямованих на захист і розвиток релігійної свободи. 2019 року був стипендіатом програми ICLRS «Релігія та верховенство права» в Оксфордському університеті. 2020 року став дійсним членом Міжнародного консорціуму права і релігієзнавства (ICLARS). 2021 року здобув науковий ступінь кандидата юридичних наук (PhD).

Дизайн:

Анна Буковська (Fayno Development)

Літературний редактор:

Аліна Кокошко (Fayno Development)

Фото на обкладинці: православний храм у селі Богородичне Донецької області, зруйнований унаслідок російського вторгнення (shutterstock.com, Drop of Light)

© **Mission Eurasia, USA, 2023**

Поштова адреса: PO Box 496, Wheaton, IL 60187, USA

Телефон: 630.462.1739

info@missioneurasia.org

MissionEurasia.org

Відповідальність за інформацію та погляди, представлені в цій публікації, повністю покладається на авторів і не є офіційною позицією партнерів і донорів Місії Євразія.

ЗМІСТ

1. Передмова	4
2. Про Місію Євразія.	5
3. Методологія дослідження	6
4. Історичний контекст.	7
4.1. Розквіт свободи віросповідання та релігійного плюралізму в незалежній Україні.	7
4.2. Ідеологічні засади російської агресії проти України	8
5. Масштабні руйнування релігійних споруд в Україні внаслідок російської агресії	10
6. Виклики для релігійних громад на окупованих територіях України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії	12
6.1. Гуманітарна криза в Україні, спричинена війною.	12
6.2. Перешкоди в соціальному служінні церков	13
6.3. Придушення спротиву російській окупації та проявів української ідентичності.	15
6.4. Встановлення тотального контролю над релігійною діяльністю	17
6.5. Захоплення молитовних будинків і повна заборона релігійної діяльності	20
6.6. Переслідування та депортація релігійних діячів	21
7. Ключові висновки	25
8. Рекомендації	26

1. Передмова

Комплексна доповідь «Віра під вогнем: досліджуючи релігійну свободу в умовах війни в Україні» висвітлює жакливу ситуацію, що вимагає негайної уваги та дій із боку світової спільноти. На тлі нагальних і вкрай тривожних подій у цьому дослідженні розглядається тяжке становище релігійних громад на територіях України, окупованих Росією з лютого 2022 року. Воно розкриває реальність, яка шокує, в якій релігійні громади та пов'язані з ними структури систематично стають мішенями, захоплюються та знищуються, а релігійні свободи суворо обмежуються. І все це загострюється через жорстоку війну, яка триває.

Це дослідження ретельно документує російську агресію, надаючи переконливі докази шкоди, завданої за останні 21 місяць. Воно підкреслює тривожні масштаби утисків і руйнувань, унаслідок яких постраждало щонайменше 630 релігійних споруд, зокрема українські православні церкви й 206 євангельських молитовних будинків. Цілеспрямоване розграбування та перепрофілювання релігійних об'єктів російською армією для використання у військових цілях збільшило цю шкоду.

Ця публікація також викриває гостру гуманітарну кризу, спричинену повномасштабним російським вторгненням, описуючи зруйновані війною регіони з дефіцитом предметів першої необхідності та систематичними обстрілами цивільної інфраструктури. У доповіді акцентовано увагу на численних порушеннях міжнародного гуманітарного права, як-от ракетні та безпілотні удари по життєво важливих об'єктах інфраструктури, що є воєнними злочинами.

Водночас доповідь підкреслює дивовижну стійкість релігійних громад перед обличчям негараздів, демонструючи їхню єдність і глибокі зв'язки, коли вони надають необхідну гуманітарну допомогу. Дослідження привертає увагу до перешкод, із якими стикаються ці громади, коли російська окупаційна влада придушує опозицію та прояви української ідентичності, вдаючись до арештів, допитів, депортацій і обмежень на проведення богослужінь.

Важливо зазначити, що головного автора, пастора Михайла Брицина, самого заарештували під час богослужіння перед паствою в місті Мелітополь Запорізької області й після довгих допитів депортували. Його церкву закрили, а її будівлю захопили та перепрофілювали для використання російською армією.

Отже, ця колективна праця Місії Євразія та Інституту релігійної свободи (Україна) є потужним закликм до міжнародних дій, спрямованих на вирішення проблем релігійної свободи, воєнних злочинів і гуманітарних криз на окупованих територіях України. Доповідь надає вичерпні рекомендації, закликаючи світових лідерів притягнути Росію до відповідальності, захистити права релігійних меншин і надати необхідну підтримку. Дослідження демонструє стійкість українських релігійних громад і підкреслює нагальну потребу у відновленні справедливості, свободи та надії в цьому охопленому конфліктом регіоні.

Сергій Рахуба
Президент Місії Євразія

2. Про Місію Євразія

Місія Євразія – це просвітницька та благодійна організація, зареєстрована в США з неприбутковим статусом 501(c)(3). Її незмінними завданнями є дієва допомога релігійним організаціям і суспільствам загалом у подоланні наслідків комуністичної ери, реагування на сучасні виклики в пострадянських країнах із позиції християнського світогляду, допомога в реалізації нових можливостей у духовній, соціальній і просвітницькій сферах.

Організація була заснована 1991 року, відразу після розпаду Радянського Союзу, євангельськими подвижниками Петром і Анітою Дейнеками та спочатку діяла під назвою «Російське служіння Петра Дейнеки». Сьогодні під керівництвом Сергія Рахуби Місія Євразія та її філії працюють у 15 країнах Європи та Азії, зокрема й в Ізраїлі. Головні завдання місії – навчання, оснащення та мобілізація наступного покоління християнських лідерів із метою трансформації їхніх народів для Христа через стратегічне та цілісне служіння.

2014 року Місія Євразія сформувала окремий підрозділ – Департамент релігійної свободи (Religious Freedom Initiative) – для моніторингу ситуації з релігійною свободою, координації дій команд Місії Євразія в різних країнах та розроблення рекомендацій для їхнього служіння¹.

2022 року, з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну, Місія Євразія спрямувала зусилля насамперед на подолання гуманітарних криз і задоволення критичних потреб мешканців прифронтових регіонів і внутрішньо переміщених осіб. Окрім того, вона постійно досліджує ситуацію зі свободою віросповідання на українських територіях, тимчасово окупованих Росією, аби реагувати на переслідування релігійних меншин і своєчасно надавати їм допомогу.

На сьогодні головними напрямками роботи Департаменту релігійної свободи в регіонах діяльності Місії Євразія є такі:

- ▶ моніторинг ситуації у сфері релігійної свободи, збір даних про порушення прав віруючих і релігійних громад, аналітична діяльність;
- ▶ допомога служителям церков на окупованих і звільнених територіях, охоплених воєнними діями;
- ▶ захист інтересів релігійних громад і служителів церков на міжнародному та національних рівнях;
- ▶ духовно-психологічна реабілітація служителів церков;
- ▶ консультативна допомога релігійним громадам, постраждалим від воєнних дій, у відновленні їхньої діяльності, налагодженні менеджменту, поновленні втрачених або конфіскованих документів;
- ▶ підтримання національного і міжнародного діалогу за участю посадових осіб і релігійних діячів щодо забезпечення релігійної свободи та сприятливих умов для релігійної діяльності всіх конфесій.

¹ З доповідями та іншими напрацюваннями Департаменту релігійної свободи можна ознайомитися на вебсайті Місії Євразія: <https://missioneurasia.org/articles/>

3. Методологія дослідження

Протягом 2022–2023 років Департамент релігійної свободи Місії Євразія провів дослідження стану свободи віросповідання й обставин, в умовах яких жевріє релігійне життя на українських територіях, окупованих російськими військами. Особливу увагу було приділено Приазов'ю – південним регіонам України уздовж Азовського моря, над якими Росія встановила контроль унаслідок повномасштабного вторгнення 2022 року. Це частина Херсонської, Запорізької та Донецької областей.

Під час дослідження використовували такі методи збору даних:

(1) Особисті інтерв'ю. Департамент релігійної свободи Місії Євразія провів понад 30 особистих інтерв'ю з керівниками релігійних об'єднань України та священниками окремих громад, діяльність яких охоплює території Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей. Опитані служителі церков представляли багатоманіття конфесійних напрямів: Православна Церква України, Римсько-Католицька Церква та Українська Греко-Католицька Церква, низка деномінацій протестантських церков – різні об'єднання баптистів, п'ятидесятників, євангельських християн, харизматичного напрямку, менонітів тощо. Серед опитаних служителів були керівники всеукраїнських і обласних релігійних об'єднань (єпископи), а також священники, пастори, диякони та відповідальні за служіння на окупованих територіях. Серед опитаних 80% становлять ті, хто безпосередньо здійснював служіння на українських територіях, контрольованих Росією.

(2) Телефонні розмови та інші види дистанційної комунікації. Департамент релігійної свободи Місії Євразія перебував у постійній комунікації зі служителями церков різних конфесій, які досі залишаються на українських територіях, контрольованих Росією, аби отримати свідчення з місць подій і додатково перевірити дані з відкритих джерел. Для комунікації використовували різні канали захищеного зв'язку.

(3) Збір даних із відкритих джерел. За відсутності доступу до регіонів, охоплених активними воєнними діями, з відкритих джерел збирали фактичні дані про становище релігійних громад різних конфесій на українських територіях, контрольованих Росією. Департамент також проаналізував доповіді, моніторингові звіти, статистичні дані інших правозахисних організацій і міжнародних інституцій.

Убезпечення релігійних громад і осіб, які надали свідчення. З огляду на той факт, що ця доповідь значною мірою висвітлює становище релігійних громад на територіях України, окупованих російськими військами, під час її укладання було враховано моменти безпечного представлення даних, зібраних під час дослідження. Заради безпеки релігійних громад на окупованих територіях і осіб, які надали свідчення, деякі цитати подано анонімно. Також певні місця подій, назви релігійних громад та інші деталі свідомо вилучено із цитованих свідчень.

4. Історичний контекст

4.1. Розквіт свободи віросповідання та релігійного плюралізму в незалежній Україні

Із відновленням державної незалежності 1991 року в Україні починається період стрімкого розвитку релігійних громад різних конфесій, передусім християнського віросповідання. Зростає як кількість членів церков, так і кількість зареєстрованих релігійних громад по всій Україні. Незважаючи на спротив колишніх комуністичних функціонерів, новий демократичний уряд обирає курс на європейську інтеграцію та відмовляється від заборонної політики в релігійній сфері. Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», ухвалений за часів Радянського Союзу, перестав бути нікчемною декларацією, натомість перетворився на дієвий механізм правового регулювання державно-церковних відносин в Україні.

Завдяки цьому релігійні громади отримали свободу діяльності – як ті, що набули статусу юридичної особи, так і ті, що не повідомляли уряду про своє створення. Релігійні спільноти почали реєструвати духовні центри, місії, духовні навчальні заклади, благодійні фонди, дитячі та молодіжні організації. Широко розповсюдженими стали вуличні євангелізаційні заходи, християнські літні табори для дітей і молоді. Набуває розвитку рух церковних центрів соціалізації та реабілітації людей із різного роду залежностями. Церкви здобули право засновувати медіа та почали безперешкодно розповсюджувати Євангелію через радіо, телебачення, пресу та інтернет.

Із часом посилюється вплив релігійних громад на суспільне життя в Україні. За даними соціологічних досліджень, протягом багатьох років церква як суспільна інституція користується найбільшою довірою з боку українського населення². Християни різних деномінацій, які відкрито практикують духовне життя, долучаються до громадських і політичних процесів у державі. Формується коло професійних асоціацій християн. Однією з найвпливовіших громадських спілок стає Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій – міжконфесійна неурядова організація, що представляє інтереси близько 95% віруючих громадян України³.

Свобода віросповідання розвивалася завдяки релігійному плюралізму та відсутності державної церкви. В Україні немає церкви, яка б могла мати перевагу над іншими конфесіями за кількістю віруючих у всіх регіонах. Незважаючи на історичне домінування, Православ'я в Україні залишається розділеним і представлене кількома церквами різних юрисдикцій – Православною Церквою України та Українською Православною Церквою, афілійованою з Московським патріархатом. Католицизм в Україні також має свої особливості, оскільки, крім Римсько-Католицької Церкви, досить популярною, особливо в західних областях, є Українська Греко-Католицька Церква. Водночас євангельські церкви різних напрямів (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, харизмати тощо) разом становлять майже третину від усіх релігійних громад, що діють в Україні.

Завдяки конкуренції у релігійному середовищі в українському суспільстві вкоренився принцип рівності всіх релігій, віросповідань і релігійних організацій,

2 <https://www.helsinki.org.ua/svoboda-dumky-sovisti-ta-relihiji-prava-relihijnyh-hromad-m-vasin/>

3 <https://vrciro.ua/en/council/info>

закріплений законом⁴. Відсутність однієї панівної церкви в Україні стала запобіжником від зрощення держави та церкви, втрати останньою здатності бути сіллю та світлом суспільства, підкорення її державним апаратом, як це сталося в Росії з Російською Православною Церквою. І хоча певні політичні сили намагалися заручитися підтримкою тих чи тих релігійних кіл і використати це в передвиборчій боротьбі, в Україні ці спроби не були настільки ефективними.

4.2. Ідеологічні засади російської агресії проти України

З часу відновлення державної незалежності в українському суспільстві, зокрема в християнських спільнотах, відбувається формування національної ідентичності, яку доти десятиліттями викорінював радянський режим. Усвідомлюється історична вкоріненість українців у Київській Русі – колысці східноєвропейського Християнства, тисячолітня історична спадщина та століття боротьби за українську державність, самобутність української культури та мови.

Українське суспільство бачить себе частиною європейської спільноти, де шанують демократичні цінності, права людини, свободу віросповідання та людську гідність. Прагнення народу України до верховенства права, справедливого судочинства та відраза до корупції були причинами як Помаранчевої революції 2004 року, так і Революції Гідності 2013–2014 років.

Масові громадянські протести в Україні за європейську інтеграцію, проти корупції та спроб установити авторитарний режим іще більше проявили світоглядні та ціннісні відмінності між українським і російським суспільствами, зокрема в релігійному середовищі. В той час, коли українські церкви підтримали боротьбу свого народу за демократію та незалежність держави, в Росії державна пропаганда подавала ці події викривлено – як «державний переворот», «повстання націоналістів», «громадянську війну».

Із часом Кремль, побоюючись протестів проти корупції та свавілля влади в самій Росії, почав розпалювати ворожнечу проти українців та західного світу загалом. Російська пропаганда промивала мізки своїм громадянам, лякаючи нібито небезпекою з боку України, США, НАТО, щоб утримати владу всередині країни, так само як раніше це робив Радянський Союз. Ба більше, російський президент Володимир Путін заявив про те, що Україна як держава є вигадкою та штучним утворенням, а української нації не існує взагалі, підкреслюючи перевагу російської нації, мови, культури⁵.

Шовіністична риторика Кремля призвела до того, що російське суспільство з радістю сприйняло збройне вторгнення Росії у східні регіони України та окупацію півострова Крим 2014 року. Російські релігійні діячі також підтримували російську збройну агресію, вітали анексію Кримського півострова та здебільшого виправдовували війну проти України.

В цей час українські релігійні діячі та більшість релігійних громад на території Донецької та Луганської областей, контрольованих Росією, потерпали від жорстоких переслідувань. Винятком була лише Українська Православна Церква, афілійована з Московським патріархатом, яка мала імунітет і користувалася підтримкою контрольованих Росією сепаратистів. Російська окупаційна влада сприймала віруючих Православної Церкви України, Української Греко-Католицької Церкви та

⁴ Стаття 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>

⁵ <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (обережно, ця публікація є пропагандою)

євангелістських церков різних напрямів як ворожих агентів, шпигунів українських чи американських спецслужб, сектантів і зрадників Православної віри Московського патріархату. Були поширені погрози, незаконні арешти, викрадення, тортури, свавільні засудження до тюремного ув'язнення. Цими репресивними методами російська окупаційна влада боролася з інакомисленням, проявами української ідентичності, будь-якими формами опозиції, зокрема в релігійному середовищі⁶.

На момент повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року рівень ненависті до українців у російському суспільстві сягнув жахливого рівня. Більшість росіян підтримала заклики Путіна повалити український уряд, знищити українську державність, підкорити українців і позбавити їх національної ідентичності⁷. Російські релігійні діячі різних конфесій здебільшого також стали рупорами кремлівської пропаганди, незважаючи на численні жертви серед мирного населення України, мільйони біженців і внутрішньо переміщених осіб, цілеспрямовані ракетні обстріли цивільної інфраструктури та гуманітарну кризу, спричинені російським вторгненням.

Як зазначив Глава Української Греко-Католицької Церкви Святослав Шевчук, релігійно-політична ідеологія «русского міра» нічим не відрізняється від ідеології «Ісламської держави». Виняток лише в тому, що в ідеології ІДІЛ для виправдання мети було використано Іслам, тобто мала місце інструменталізація Ісламу як релігії, тоді як у випадку «русского міра» – така ж інструменталізація Християнства. По-перше, йдеться про виправдання насильства Російською Православною Церквою – виправдання з релігійного погляду. По-друге, про представлення Заходу як ворога: тобто є колективний ворог у вигляді західного світу та західної культури, який символізує всі можливі й неможливі гріхи. Отже, відбувається мутація та зміщення з релігійної площини в політичну. По-третє, це абсолютно суїцидальні мутації, оскільки вони обіцяють безумовне життя після смерті тим, хто стає під ці знамена. Зокрема Патріарх Московський Кирило заявив, що тому, хто загине на війні в Україні, простяться всі гріхи. Однак такої теорії прощення гріхів не знає жодна християнська церква⁸.

6 Читайте детальніше в доповіді Інституту релігійної свободи 2018 року «Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих територіях Східної України»: <https://irf.in.ua/p/28>

7 <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/how-strong-is-russian-public-support-for-the-invasion-of-ukraine/>

8 <https://bit.ly/479UMrf>

5. Масштабні руйнування релігійних споруд в Україні внаслідок російської агресії

За оновленими даними Інституту релігійної свободи, розташованого в Києві, впродовж 21 місяця повномасштабного вторгнення російські війська повністю знищили або пошкодили щонайменше 630 релігійних об'єктів в Україні. Найбільше їх постраждало внаслідок російських обстрілів ракетами, дронами-камікадзе та артилерією, зокрема через цілеспрямовані обстріли цивільних об'єктів. До того ж деякі релігійні споруди навмисно розграбували російські військові, закрила або перепрофілювала в адміністративні будівлі окупаційна влада. Практика захоплення релігійних споруд російською армією та використання їх як військових баз або для прикриття вогневих позицій призводить до ще більших руйнувань релігійних об'єктів в Україні внаслідок бойових дій⁹.

РЕЛІГІЙНІ СПОРУДИ

постраждали від обстрілів та пограбування
внаслідок повномасштабного вторгнення
Росії в Україну

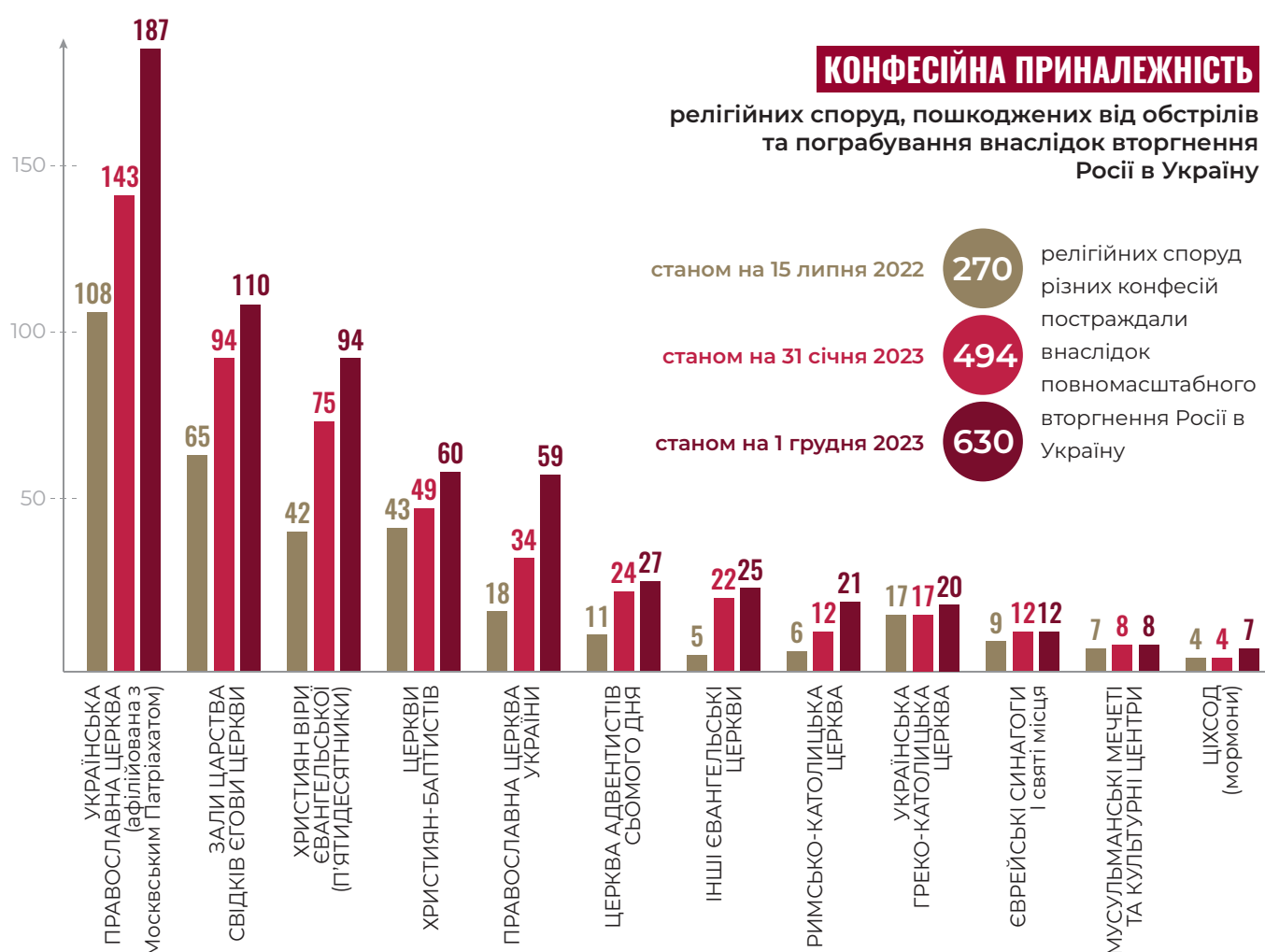
Найбільше церков, молитовних будинків, синагог і мечетей зруйновано на Донеччині (щонайменше 146), Луганщині (щонайменше 83) та Херсонщині (щонайменше 78). Масштабних руйнувань зазнала й Київщина (73), коли російські війська намагалися захопити столицю України в лютому-березні 2022 року. Через те, що бойові дії тривають, і далі зростає кількість зруйнованих споруд на Харківщині (щонайменше 62), Запоріжжі (щонайменше 51) і Миколаївщині (щонайменше 41). Крім того, Росія продовжує обстрілювати ракетами та дронами-камікадзе цивільну інфраструктуру в майже всіх регіонах України, від чого страждають релігійні споруди навіть у віддалених західних областях країни.

⁹ Резюме дослідження Інституту релігійної свободи станом на 1 грудня 2023 року: <https://irf.in.ua/files/publications/2023.10-IRF-Ukraine-report-summary-ENG.pdf>

За конфесійною ознакою від російської агресії постраждало найбільше православних храмів – загалом щонайменше 246. Із них руйнувань зазнало найбільше храмів Української Православної Церкви (афілійованої з Московським патріархатом) – щонайменше 187. Також було зруйновано 59 храмів Православної Церкви України.

Великим є масштаб руйнувань молитовних будинків євангельських церков – загалом щонайменше 206. Із них найбільше постраждали церкви християн віри євангельської – 94, молитовні будинки євангельських християн-баптистів – 60, а також споруди Церкви адвентистів сьомого дня – 27.

Значною мірою постраждали Зали Царства Свідків Єгови – загалом 110 релігійних споруд, серед яких 12 – повністю зруйновано, 20 – сильно пошкоджено, 78 – зазнали незначних ушкоджень. Водночас 32 релігійні споруди захопили російські військові чи окупаційна влада.

Однак навіть ці разючі дані Інституту релігійної свободи не є повними, оскільки реальний масштаб руйнувань релігійної інфраструктури та духовної спадщини України неможливо точно оцінити в умовах бойових дій, що тривають, і регулярних російських повітряних атак на всі регіони країни. Водночас майже щотижня з'являються повідомлення про захоплення або пограбування російськими військовими чергової церкви чи молитовного будинку.

6. Виклики для релігійних громад на окупованих територіях України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії

6.1. Гуманітарна криза в Україні, спричинена війною

Із перших годин повномасштабного російського вторгнення в Україну життя релігійних громад значно змінилося, як і життя кожного українця. Російські війська просувалися дуже швидко в різних напрямках – одночасно з півночі, сходу та півдня. І якщо на Київщині, Чернігівщині, Сумщині тривали запеклі бої на захист столиці, то більшу частину Херсонської області було окуповано до обіду 24 лютого 2022 року¹⁰.

КАРТА БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ СТАНОМ НА 20 ЖОВТНЯ 2023 РОКУ ¹¹

території, окуповані до 24.02.2022

звільнені території

території, окуповані після 24.02.2023

територія Молдови, окупована Росією

¹⁰ Свідчення імама Рустема Асанова для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/SPBeKYh9dM4>

¹¹ Актуальна карта воєнних дій в Україні: <https://deepstatemap.live>

За декілька тижнів російські війська просунулися вглиб території України. Взяли під контроль значну частину Херсонської та Запорізької областей, повністю окупували Луганську область, розширили контрольовану територію в Донецькій області. Бої точилися в Київській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській та Харківській областях, що їх станом на 20 жовтня 2023 року вже звільнили Збройні Сили України (за винятком кількох населених пунктів на Харківщині біля Куп'янська).

Деякі окуповані міста, такі як Маріуполь, Мар'їнка, Бахмут у Донецькій області та Сєвєродонецьк, Попасна, Рубіжне в Луганській області, зазнали масштабних руйнувань і були майже повністю стерті з лиця землі. Але навіть і в таких відносно цілих містах, як Мелітополь, Бердянськ, Енергодар у Запорізькій області та Каховка в Херсонській, не було води, електрики, зв'язку. Місцеві жителі опинилися на межі виживання не лише через постійні руйнівні обстріли, а й через знищення цивільної інфраструктури.

Ба більше, Росія регулярно використовує тактику терору цивільного населення всієї України, завдаючи частих масованих ударів ракетами та дронами-камікадзе по енергетичній інфраструктурі, багатоквартирних будинках, продуктових складах, гуманітарних штабах, лікарнях і школах¹². Такі атаки на цивільну інфраструктуру не мають військової необхідності, а тому можуть вважатися воєнними злочинами відповідно до міжнародного гуманітарного права.

Підриг російськими військами греблі Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 року спричинив масштабну екологічну катастрофу та поглибив гуманітарну кризу в південних регіонах. У зоні підтоплення опинилося 80 населених пунктів, передусім на лівобережжі Херсонщини. Не обійшлося без людських жертв: 32 загиблих серед цивільного населення і ще 39 зниклих безвісти. Як повідомили в ООН, було затоплено 620 кв. км територій у чотирьох областях: Херсонській, Миколаївській, Запорізькій та Дніпропетровській. Від затоплення постраждали 100 тис. жителів цих областей. Пошкоджено мережі, постачання питної води, інфраструктуру, докільля, зрошення сільськогосподарських угідь, релігійні споруди, культурні та історичні пам'ятки. Україна зазнала збитків майже на 14 млрд доларів США¹³.

У населених пунктах, охоплених воєнними діями, повсюди було розграбовано магазини й аптеки. Не працювали банки та заправні станції. Поширеною практикою серед російських військових було грабувати приватні помешкання місцевих жителів і відправляти награване майно (пральні машини, іншу побутову техніку, інструменти, теплий одяг тощо) поштою до Росії своїм родичам¹⁴. За даними Інституту релігійної свободи, російські солдати навмисно чинили акти вандалізму та грабували релігійні споруди, наприклад, католицьку семінарію у Ворзелі на Київщині¹⁵ й Таврійський християнський інститут на Херсонщині¹⁶.

6.2. Перешкоди в соціальному служінні церков

Церкви на окупованих територіях опинилися сам-на-сам із російськими військовими, які спочатку не приділяли їм уваги, не вважаючи самостійними та впливовими суб'єктами громадянського суспільства, як це є в Україні. Разом із окупаційними військами прийшла розруха: відсутність продуктів харчування, предметів першої

12 <https://www.euronews.com/2023/06/01/terror-bombing-why-is-russia-targeting-civilians-in-ukraine>

13 <https://ukraine.un.org/en/249742-kakhovka-dam-destruction-inflicted-us14-billion-damage-and-loss-ukraine-government-ukraine>

14 <https://mediazona.by/article/2022/04/05/cdek>

15 Свідчення о. Руслана Михалківа для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/RpDJ59MW4Fo>

16 Свідчення ректора Валентина Синього для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/IXVCx0G57b0>

необхідності, ліків, доступу до банківських послуг. Реагуючи на гуманітарну кризу, церкви надавали місцевим жителям допомогу в задоволенні їхніх критичних потреб. Це стало можливим завдяки досвіду самоорганізації, згуртованості та міцним горизонтальним зв'язкам усередині релігійних громад різних конфесій.

Церкви Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей уже набули досвіду допомоги постраждалим від війни. На початку російської агресії 2014 року українські церкви зустрілись із тисячами людей, які тікали з охоплених бойовими діями східних регіонів України, та надавали їм допомогу в розселенні та задоволенні базових побутових потреб. Відтоді в релігійних спільнотах виникли потужні волонтерські рухи та розгалужені зв'язки з партнерами й одновірцями з-за кордону, які надсилали необхідну гуманітарну допомогу.

В перші місяці повномасштабного вторгнення для нещодавно окупованих міст Приазов'я була можливість отримувати гуманітарну допомогу з території, підконтрольної уряду України. Багато українських церков різних конфесій виявили солідарність, провадячи активну та масштабну діяльність із надання гуманітарної допомоги населенню окупованих і прифронтових територій, а також внутрішньо переміщеним особам. Продукти, дитяче харчування, одяг, ліки, мийні засоби, предмети гігієни були найбільш затребуваними, бо йшлося про виживання людей.

Відповідаючи на цей запит, більшість церков і релігійних організацій стали гуманітарними хабами та середовищем добре організованого волонтерського руху по всій Україні. Релігійні громади приймали й обробляли запити від мешканців окупованих територій, для яких збирали допомогу як усередині країни, так і з-за кордону, та відправляли до населених пунктів, контрольованих російськими військами. Церкви зуміли скоординувати діяльність і стали центрами довіри для місцевих жителів, де допомагали зв'язатися з рідними, отримати пенсійні виплати з українських банків та вирішити інші побутові проблеми.

Також церковні волонтери організовували різні канали евакуації цивільного населення з місць бойових дій та окупованих регіонів України – навіть там, де не наважувалися працювати державні й міжнародні служби порятунку. Особливо небезпечною була евакуація з майже повністю зруйнованих міст: Маріуполя, Рубіжного, Сєвєродонецька, а також сіл Херсонщини та Запоріжжя.

Вже в травні-червні 2022 року гуманітарна діяльність церков почала дратувати російську окупаційну адміністрацію, оскільки вона побачила в цьому загрозу для своєї влади. Спочатку російські військові просто конфісковували гуманітарну допомогу на блокпостах. Однак згодом вони повністю заборонили її надходження з території, підконтрольної уряду України. Окупаційна влада хотіла, щоб місцеві жителі отримували допомогу виключно з Росії та сприймали російських солдат як «визволителів», про що постійно торочила кремлівська пропаганда.

«Гуманітарна допомога росіян була більше пропагандою, ніж допомогою. В березні-квітні [2022 року] приїжджали російські вантажівки й людям видавали невеликий пакет продуктів. Навколо обов'язково була російська преса. Обов'язково звідкись виникала якась бабуся часів Брежньєва, яка починала розказувати на камеру, як вона вдячна Росії за допомогу. Це не було схоже на допомогу. Це було схоже на дресирування тварин. Спочатку в людей відібрали все. Потім кинули подачку і змушували любити, радіти й підкорятися».¹⁷

17 Особисте інтерв'ю №27

Натомість унаслідок обмеження гуманітарної діяльності українських церков цивільне населення окупованих територій дедалі більше потерпало від гуманітарної кризи, спричиненої російським вторгненням. Особливо важким було життя в російській окупації для сімей із малими дітьми. Також важко було виживати людям старшого віку, з обмеженими можливостями, тяжкохворим і маломобільним. Такі люди знаходили порятунком лише завдяки жертовній допомозі релігійних діячів і волонтерів церков.

«Дуже важко пояснити дитині, що росіяни привезли з собою прапори, але не привезли дитячого харчування. Як ти розкажеш це дитині 10 місяців, у якої шалена алергія на манну кашу?»¹⁸

Попри це, українські церкви більше не могли активно допомагати нужденним, як раніше, оскільки окупаційна влада сприймала їх як «ворожі елементи». Також було заборонено евакуацію місцевих жителів із окупованих населених пунктів на територію, підконтрольну уряду України. Російські військові вбачали загрозу в зменшенні чисельності жителів у захоплених ними містах і селах, адже це був очевидний індикатор несприйняття місцевим населенням російської влади.

6.3. Придушення спротиву російській окупації та проявів української ідентичності

У міру того як на окупованих територіях України збільшувалася кількість російських військових, серед місцевого населення набирала силу опора. Протягом лютого-квітня 2022 року в багатьох окупованих містах відбулися публічні акції непокорі російській владі. Антиросійські мітинги збирали тисячі людей. Це стало шоком як для російських військових, так і для міжнародної спільноти, яка не очікувала такого відчайдушного спротиву з боку українців. Багатьох особливо заскочило, наскільки сильно мешканці південних регіонів України, де в побуті переважала російська мова, не бажали жити під керівництвом російської влади. Цей спротив руйнував міф кремлівської пропаганди, яка виправдовувала агресію проти України необхідністю захисту російськомовного населення.

Коли стало очевидно, що мешканці окупованих територій не сприймають російських військових як визволителів і чинять їм системний опір, а органи російської контррозвідки не могли знайти й придушити групи підпільників, російські пропагандисти почали звинувачувати українських релігійних діячів у організації збройного опору. Священників і пасторів безпідставно звинувачували й у співробітництві зі Службою безпеки України, й у зберіганні зброї, й у перевезенні вибухівки, й у закликах до збройного повстання проти окупаційної влади.

Катерина Аркалова, пропагандистка російського телеканалу «Спас», заснованого Російською Православною Церквою, так розповіла телеглядачам про свою поїздку до Мелітополя в Запорізькій області:

«На півдні імперії дуже багато всіляких сект. І схрони – це греко-католики, [церква] “Слово життя”, єговісти, – в них було знайдено схрони ... боєприпасів, сектантську літературу, все й одразу... Коротше кажучи, вони спонсорують ЗСУ [Збройні Сили України]. ... І зараз боротьба із сектами, до того ж із усіма відразу, без жодного винятку, з усіма цими протестантами і єговістами – це взагалі найголовніше завдання нашої контррозвідки на тих територіях».¹⁹

¹⁸ Особисте інтерв'ю №28

¹⁹ <https://bit.ly/3RCJiHe>

Окрім таких наклепів, російська окупаційна влада звинувачувала практично всі неугодні релігійні громади у «зв'язках із Заходом», шпигунській та іншій підривній діяльності «під керівництвом західних спецслужб»²⁰. Образ ворога, якого пропаганда Кремля вже багато років поспіль вбачає в «західній цивілізації», повертає ситуацію до часів холодної війни. Тоді Радянський Союз так само протистояв «Заходу, що загнивав» із його «буржуазною ідеологією». Тепер Росія з благословення Російської Православної Церкви протистоїть вигаданим «націоналістам» і «сатаністам» в Україні, а також США й НАТО, які нібито загрожують російському народу²¹. На цьому страху перед постійними зовнішніми загрозами президент Володимир Путін утримує авторитарну владу в Росії безперервно з 2000 року.

Схожий страх поширювала й російська влада на окупованих територіях, проголошуючи «ворогами народу» щоразу нові релігійні громади чи окремих релігійних діячів, волонтерів, громадських активістів. У російській картині світу немає місця релігійним меншинам, тим більше з ворожої України. Навіть православні релігійні громади, які на окупованих територіях намагаються зберегти українську самобутність і канонічне підпорядкування духовному центру в Києві, зазнавали дедалі більшого тиску, – їх змушували перейти в підпорядкування Російської Православної Церкви та поширювати ідеологію «русского міра».

*«Спочатку питали: а чим ваша церква відрізняється від православних? Я кажу: так ми і є православні, тільки українські. А коли побачили, що немає до чого причепитися, то просто поставили ультиматум: або переходиш до Російської Православної Церкви, або будуть репресії».*²²

Деякі священники Української Православної Церкви, афілійованої з Московським патріархатом, дивлячись на злочини росіян, відмовлялися згадувати в молитвах Патріарха Московського Кирила та прагнули зберегти єдність зі своїм духовним центром у Києві. Принаймні декілька священників, які мали канонічний зв'язок із Московським патріархатом, пережили погрози, напади, незаконні арешти й тортури за те, що зберегли українську ідентичність і не погодились молитися за «перемогу російської зброї»²³.

За словами нобелівської лауреатки, голови правління Центру громадянських свобод **Олександри Матвійчук**, Російська Федерація розглядає свободу релігії як колективну категорію:

*«Якщо та чи та релігійна організація лояльна до російської влади або перебуває під її особливими преференціями, то для віруючих цієї спільноти є можливість реалізовувати своє право на релігійну свободу, а якщо ні, то вони зазнають переслідувань»*²⁴.

Іншою причиною утисків релігійної свободи з боку окупаційної влади було використання української мови під час богослужінь. Передусім це стосувалося громад Православної Церкви України та Української Греко-Католицької Церкви, які використовують виключно українську мову під час літургії. Російська окупаційна адміністрація вимагала й від протестантських пасторів не використовувати української під час богослужінь. Україномовні релігійні діячі страждали від частіших і суворіших переслідувань із боку представників російської влади.

20 Читайте детальніше в доповіді Інституту релігійної свободи 2022 року

«Російський наступ на релігійну свободу в Україні»: <https://irf.in.ua/p/96>

21 <https://www.justsecurity.org/81789/russias-eliminationist-rhetoric-against-ukraine-a-collection/>

22 Особисте інтерв'ю №34

23 <https://bit.ly/48ar2ew>

24 <https://irs.in.ua/p/69>

Окупаційна адміністрація визнавала екстремістською релігійну літературу українською мовою, а також видану за кордоном, та забороняла її використання. Крім того, російські військові цілеспрямовано знищували духовну літературу українською мовою в бібліотеках духовних навчальних закладів, на складах церков і місій. Наприклад, у приміщенні Місії Євразія в Ірпені на Київщині²⁵ й у Таврійському християнському інституті на Херсонщині²⁶.

Тарас Кремінь, Уповноважений із захисту державної мови, призначений Кабінетом міністрів України, зазначає:

«Системне впровадження з боку окупантів політики лінгвоциду на окупованих територіях та в районах ведення бойових дій – це злочинне порушення міжнародного права, законів України, що має бути належним чином зафіксоване, розслідуване та представлене до суду. Винні мають бути встановлені та покарані»²⁷.

Розпочинаючи повномасштабне вторгнення, Кремль закликав до так званих денацифікації та десатанізації України, виправдовуючи свою збройну агресію необхідністю захистити російськомовне населення та Православну церкву. Однак насправді окупаційна влада провадила жорстоку ксенофобську політику проти українського населення, викорінювала всі прояви української ідентичності, знищувала духовні святині та історичні пам'ятки по всій Україні, вдаючись до регулярних ракетних обстрілів усіх регіонів країни.

6.4. Встановлення тотального контролю над релігійною діяльністю

На початку квітня 2022 року російські війська остаточно залишили Київщину, оскільки отримали відсіч від Збройних Сил України й не змогли швидко захопити українську столицю, як планували. Згодом російські підрозділи були відкинуті з Чернігівщини та Сумщини й більшої частини Харківщини. Стало зрозуміло, що російський бліцкриг із захоплення України провалився й війна перетворюється на затяжний збройний конфлікт. У цей час російські військові комендатури на окупованих територіях почали викликати місцевих священників і пасторів на так звані бесіди-знайомства, які більше нагадували допити.

«Викликають, починають питати, а тільки щось відповідаєш, то одразу як заведені починають говорити: “Ми про вас знаємо все, ви нічого не приховаете. Але не бійтеся говорити. Ми тут на якийсь час. Ви потім самі виберете собі керівництво регіоном”»²⁸.

До деяких релігійних громад співробітники російських спецслужб почали приходити на богослужіння або засилати спостерігачів, які були дуже помітними серед решти віруючих, котрі зазвичай відвідували церкву. Вони не знали порядку літургії, не мали знайомих, а під час особистого спілкування з ними одразу ставало зрозуміло, що завданням цих спостерігачів був контроль над діяльністю церков²⁹.

З літа 2022 року «бесіди-допити» стали звичною практикою, а будь-яку діяльність церков російські військові сприймали як виклик їхній владі на підконтрольній території України. Інколи допити відбувалися в церковних будівлях, куди співробітники російських спецслужб та окупаційної влади приходили зазвичай у супроводі озброєних

25 Свідчення Дениса Горенкова для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/CCgbwdIDqck>

26 Свідчення Валентина Синього для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/IXVCx0G57b0>

27 <https://bit.ly/3GE7vHF>

28 Особисте інтерв'ю №5

29 Особисте інтерв'ю №7

солдат. Інколи релігійних діячів викликали на «бесіди» до військових комендатур, що було додатковим елементом психологічного тиску та залякування. Метою цих частих допитів було виявлення настроїв серед місцевого населення та спонукання релігійних діячів до колабораційної діяльності на користь окупаційної влади.

«На кожній “зустрічі для знайомства” починали спочатку питати: “Що ви за церква? Хто вас організував? Кому ви підпорядковані? Яка у вас структура?” Коли розуміють, що вже достатньо “розіграли” тебе, то починають питати: “Скільки людей? Які настрої у людей? Як вони ставляться до нової влади?”»³⁰

Зважаючи на те, що на окупованих територіях фактично не було звичайної управлінської ієрархії, кожна зі структур – російські військові, розвідка, служба безпеки (ФСБ), окупаційна адміністрація, нечисленні колаборанти з місцевої влади тощо – намагалася продемонструвати свою владу в регіоні та спонукала до співпраці. До релігійних діячів щотижня могли приходити нові люди, які видавали себе за нові органи влади в регіоні³¹.

«Бесіди агентів ФСБ завжди були в дусі “кнути і пряника”. Спочатку погрози: “У вас не вийде зберегти нейтралітет. Ви мусите підтримувати нашу владу. Ви повинні переконувати людей проголосувати на референдумі за Росію”. Потім солодкі обіцянки: “Якщо ми з вами знайдемо порозуміння, вам дозволять збиратися [на богослужіння]”»³².

Від деяких церков російські військові вимагали надавати плани поточної діяльності: які заходи відбуватимуться протягом тижня, хто там буде відповідальний, конспекти проповідей для майбутнього богослужіння³³. Російські військові могли заборонити богослужіння, якщо певний запланований захід їм не подобався чи завдавав клопоту. Так, в одному селі церкві заборонили збиратися, бо хтось уночі зняв із будинку сільської ради російський прапор³⁴.

Динаміку відносин окупаційної влади з релігійними організаціями в одному з регіонів України можна побачити на діаграмі:

30 Особисте інтерв'ю №28

31 Свідчення Олександра Бабійчука для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/ryLcinUNOE4>

32 Особисте інтерв'ю №8

33 Особисте інтерв'ю №26

34 Особисте інтерв'ю №17

Тут бачимо декілька фаз. Перша (лютий-квітень 2022 року) – на початку повномасштабного вторгнення в Україну російські військові ігнорували релігійні громади як суб'єктів суспільного життя. Друга (травень-жовтень 2022 року) – російська влада усвідомила, що церкви є організованими та авторитетними спільнотами, й розпочала «бесіди-допити» з релігійними діячами, погрожуючи їм у разі відмови від співпраці. Третя (з листопада 2022 року) – після невдалих «бесід-допитів» російська окупаційна влада починає відбирати церковні споруди.

Залишаючись під тотальним контролем російської окупаційної влади, українські церкви продовжували діяльність у межах своїх можливостей та відповідно до свого покликання. Однак навіть у суто релігійних обрядах російська влада почала вбачати для себе небезпеку. Якщо навесні 2022 року священники й пастори в деяких містах і селах могли організовувати спільні молитви віруючих різних конфесій, то вже влітку спільні молитовні зібрання забороняли, а відповідальних за їх організацію служителів переслідували й заарештовували.

«Ми казали росіянам: “Це ж мирна молитва. Ви ж росіяни, ви ж православні, ви не можете не розуміти молитви. Як же ви забороняєте нам молитись, коли тут у нас усі конфесії збираються? В нас багато що відібрали. Залиште хоча б можливість збиратись на молитви”. Росіяни відповідали: “Ми розуміємо, що ви тут звикли так молитись, але тепер не можна”. Тому протягом 130 днів молитви нас то військові розганяли, то провокатори з якимись п'яничками намагалися зробити з нас порушників порядку. Або, нізвідки з'явившись, комуністи вимагали припинити релігійну агітацію. Наші документи вже були в комендатурі. Погрожувати стали вже нашим сім'ям. А потім почалися арешти»³⁵.

Іншим способом переслідування непокірних релігійних діячів, широко розповсюдженим у самій Росії, є свавільні звинувачення в «екстремістській діяльності». Російське законодавство, зокрема ухвалений 2016 року «пакет Яровой», дає змогу сфабрикувати кримінальну справу проти будь-якої людини з опозиційними поглядами або звинуватити будь-якого релігійного діяча в «екстремізмі» чи «незаконній місіонерській діяльності»³⁶. З огляду на це, повідомлення російських медіа про чергове засудження «екстремістів» із релігійного середовища слід сприймати критично: не як факт, а як свідчення про репресії.

«Під час допиту я запитав [російського] військового в масці. Я не знаю, хто він. Він не представлявся. Обличчя його було в масці. Вони називали один одного за позивними. Але за тим, як до нього ставилися інші солдати, я зрозумів, що він тут головний. Я спитав його: “Чому ви закриваєте нашу церкву? Адже й у вас у Росії є євангельські церкви?” На що він мені відповів: “Ті церкви – це тимчасово! Буде лише Православна церква! Ми починаємо наводити лад тут. А потім і там наведемо!”»³⁷

Через таке стереотипне ставлення російська влада застосовувала дедалі жорсткіші репресії проти релігійних меншин, тобто проти всіх неправославних релігійних спільнот. На окупованих територіях була поширена практика свавільних арештів і викрадення релігійних діячів, утримування їх у жахливих умовах у підвальних приміщеннях і жорстоких катувань³⁸. Головною метою такого нелюдського поводження зі священниками й пасторами було спонукання їх до публічної підтримки російської влади на окупованих територіях України та співпраці з нею задля виявлення дисидентів, диверсантів та інших учасників підпільного спротиву.

35 Особисте інтерв'ю №5

36 <https://missioneurasia.org/yarovaya-law-vs-religious-freedom/>

37 Особисте інтерв'ю №28

38 Свідчення о. Сергія Чудиновича для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/T5vaeQD43hw>

Водночас у медіа окупаційна влада поширювала ненависть до релігійних меншин, навішуючи ярлики ворогів народу, зрадників, шпигунів, небезпечних сектантів і екстремістів. Громади Свідків Єгови одразу опинилися поза законом, зважаючи на заборону цієї релігійної організації в Росії за надуманими звинуваченнями в екстремізмі. В деяких регіонах окупаційна влада проголошувала екстремістами євангельських християн-баптистів, а також мусульманські громади кримських татар, передусім у Криму³⁹.

6.5. Захоплення молитовних будинків і повна заборона релігійної діяльності

Починаючи з літа 2022 року, окупаційна влада на українських територіях, захоплених після повномасштабного вторгнення Росії, вдалася до відкритих репресій проти релігійних меншин. Російські військові почали здійснювати рейди в молитовних будинках, часто посеред богослужінь, під час яких проводили обшуки, складали списки присутніх членів церкви, збирали їхні персональні та біометричні дані, які використовували для подальшого стеження⁴⁰. Після таких рейдів віруючим забороняли вести будь-яку діяльність у приміщенні їхньої релігійної громади. У захоплених церковних спорудах окупаційна влада спилювала хрести й розміщувала свої управлінські інституції⁴¹, бази для російських військових⁴², осередки кремлівської політичної партії «Єдина Росія»⁴³.

«Ми бачили багато зла, яке росіяни наробили на окупованих територіях. Але вся ганьба, вся гидота їхньої ідеології “русского міра” відкрилася, коли в будівлі однієї з церков вони відкрили “Міністерство культури Запорізької області”. Тобто “Міністерство культури” – у вкраденій та пограбованій церковній будівлі. Вони спіяли з цієї церкви хрест. До цього хрести в нас спилювали лише сатаністи та комуністи»⁴⁴.

Репресії відбувалися як у містах, так і в невеликих селищах, і були спрямовані проти церков усіх деномінацій: парафій Православної Церкви України, церков євангельського протестантського спрямування, католицьких і мусульманських спільнот. Винятком були лише парафії Української Православної Церкви, афілійованої з Московським патріархатом, за умови, що їхні священники підтвердили свою лояльність до російської окупаційної влади. Лише поодинокі громади з-поміж релігійних меншин зберегли можливість збиратись у своїх молитовних будинках.

На початку хвилі репресій закриття церков щоразу виправдовували нібито «екстремістською діяльністю» членів релігійної громади⁴⁵. Однак після того, як у вересні 2022 року Збройні Сили України завдали російським військам відчутних втрат і визволили більшу частину Харківської області, закриття та захоплення храмів і молитовних будинків стало масовим явищем. У період осені-зими 2022-го й навесні 2023 року майже всі неправославні церкви на окупованій території були позбавлені права проводити богослужіння⁴⁶.

39 Читайте детальніше у доповіді Інституту релігійної свободи 2022 року «Російський наступ на релігійну свободу в Україні»: <https://irf.in.ua/p/96>

40 Свідчення Михайла Брицина для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/8tHPoF2POLI>

41 <https://novosti.dn.ua/ru/news/288203-dnr-otkryla-svoy-zags-v-dome-kotoryy-otobrala-u-baptystskoy-cerkvy>

42 <https://bit.ly/3NiKn55>

43 https://risu.ua/rosijski-okupanti-prizupinili-diyalnist-spilnoti-menonitov-v-molochansku_n133724

44 Особисте інтерв'ю №30

45 Особисте інтерв'ю №4

46 Особисті інтерв'ю №№13, 21, 22

«Зрозуміло, що окупанти не могли терпіти українських вільних церков на окупованій території. Уявіть ситуацію: у місті немає політичних партій, немає громадських організацій, немає фабрик та бізнес-компаній із великими колективами людей. У місті залишилися тільки церкви. Це організовані люди, порядні люди. Люди, які знають одне одного, поділяють спільні цінності, мають досвід спільної роботи в різних проєктах, ресурси і зв'язки. Все це в очах окупаційних військ виглядало загрозою»⁴⁷.

Під час нашого дослідження було проаналізовано вплив російської агресії на три основні конфесії в межах однієї області України, окупованої російськими військами. Станом на червень 2023 року в першій конфесії з 20 релігійних громад діє лише одна, в другій конфесії з 16 громад не залишилося жодної, в третій конфесії із 48 громад діють чотири⁴⁸. Водночас, за даними видання «Верстка», на той момент на окупованих українських територіях було зафіксовано не менш як 109 фактів припинення діяльності молитовних будинків і обмеження діяльності служителів щонайменше п'яти конфесій⁴⁹.

«За свою історію наша церква пройшла багато випробувань у колишньому СРСР, особливо за часів сталінських репресій. Але Бог зберігав церкву, й вона продовжувала служіння. У суботу церква зібралася на вечірнє богослужіння. У цей час до Будинку молитви зайшли російські військові і заявили, що вони тут розташовуватимуться. Ми як могли намагалися переконати їх, що це церква, дім Божий і цього робити не можна. Але жодні умовляння на них не діяли. Їхній командир сказав, що в них інших варіантів немає, і вони будуть розташовуватися. Дехто з солдатів казав, що вони православні, хоча чесно зізнавався, що взагалі вперше в житті перебуває у церкві. ... Ще раніше в нашому селищі було захоплено та розграбовано Будинок молитви євангельських християн-баптистів. А ще раніше – Будинок молитви адвентистів сьомого дня та будівлю Свідків Єгови»⁵⁰.

Окрім фізичного обмеження доступу віруючих до їхніх молитовних будинків, окупаційна влада конфіскувала реєстраційні документи щодо релігійної громади, документи про право власності на церковну будівлю та земельну ділянку, печатки, бухгалтерські та інші документи, що унеможливлювало ведення діяльності юридичної особи. Також відомі випадки скасування державної реєстрації або вимоги перереєструвати релігійну громаду згідно з російським законодавством, що не гарантувало збереження статусу юридичної особи⁵¹.

В таких умовах провадити релігійну діяльність на українських територіях, підконтрольних Росії, стало ще небезпечніше. Ризиковано було проводити навіть домашні зібрання віруючих, адже після рейдів до церковних споруд російські спецслужби використовували зібрані персональні дані членів церков для подальшого стеження та організації облав у приватних будинках віруючих⁵².

6.6. Переслідування та депортація релігійних діячів

Коли виявилось, що після захоплення храмів чи молитовних будинків релігійні діячі продовжують душпастирську діяльність у підпіллі, російська влада почала змушувати їх виїхати з окупованої території. Наприклад, у жовтні 2022 року

⁴⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=0wXzMmOdyBc>

⁴⁸ Особисті інтерв'ю №№2, 16, 17.

⁴⁹ <https://verstka.media/kak-rossiyskaya-armiya-presleduet-sviaschennoslužhiteley-i-razrushaet-hramy>

⁵⁰ Особисте інтерв'ю №32

⁵¹ Читайте детальніше в доповіді Інституту релігійної свободи 2018 року «Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих територіях Східної України»: <https://irf.in.ua/p/28>

⁵² Свідчення Михайла Брицина для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/8tHPoF2POLI>

священника Православної Церкви України депортували за те, що він не визнав сфальсифікованих результатів так званого референдуму за приєднання Запорізької області до Російської Федерації⁵³.

«Як звинувачення йому так і написали: у своїх промовах виправдовував “тероризм” та заперечував результати референдуму про возз’єднання з Російською Федерацією»⁵⁴.

Російська влада шляхом погроз і насильства намагалася зробити церкви інструментом для досягнення своїх політичних цілей, насамперед для укріплення своєї влади на окупованих територіях України. Служителям однієї з церков у Запорізькій області сказали:

«Ми закриваємо вашу церкву, бо ваші прихожани отримали мало російських паспортів»⁵⁵.

Численні факти насильства над священниками і пасторами відомі ще з часів анексії Росією Криму й окупації частини Донеччини та Луганщини 2014 року⁵⁶. Результати нашого дослідження свідчать, що арешти стосувалися неправославних священників і пасторів, які не обов’язково мали чітку проукраїнську позицію та були активними в суспільному житті. Окупаційна влада заарештовувала радше тих релігійних діячів, яких на підставі пліток або доносів місцевих колаборантів підозрювали в наявності зв’язків із міжнародними організаціями (зокрема ОБСЄ), релігійними центрами в Києві чи західних країнах (наприклад, у мормонів, Свідків Єгови, адвентистів тощо – в США), місцевим бізнесом чи озброєним спротивом українського підпілля. Не маючи доведених фактів, більшість арештованих священників та пасторів за деякий час (кілька днів, тижнів або місяців) все ж таки відпускали, але наказували їм виїхати за межі окупованої території під страхом ув’язнення чи розстрілу.

«Коли [російські військові] заїхали у двір нашої церкви, я десь в душі зрозумів, що це не просто “поговорити”. Вони проводили обшуки багато годин. Відчувалось, що вони були дуже злими. І я розумів, що швидко вони не відстануть. Спитав їх: “Бити будете?” [Російські військові] забрали документи на церковну будівлю, на авто, посадили в автобус і повезли. Зупинились на останньому [російському] блокпості. Щось зачитали мені типу “небажана особа”, “перешкоджання діяльності соціальним службам”, “видворяється з території Російської Федерації”. Сказали йти по дорозі. Ніч. Де там міни поставлені – невідомо. Ніяких попереджень, що я їду через лінію зіткнення, не давали. Йду і молюся, щоб хоч свої [українські військові] випадково не застрелили»⁵⁷.

Інститут вивчення війни (ISW) у квітні 2023 року повідомив, що після повномасштабного вторгнення в Україну російська влада вбила або захопила щонайменше 29 священнослужителів або релігійних лідерів. Ці випадки релігійних репресій не є поодинокими інцидентами, а радше частиною цілеспрямованої кампанії із систематичного викорінення «небажаних» на окупованих територіях релігійних організацій та просування Московського патріархату⁵⁸.

53 <https://zprz.city/news/view/u-zaporizkij-oblasti-rosiyani-vignali-z-domu-svyashennika>

54 Особисте інтерв'ю №9

55 Особисте інтерв'ю №16

56 Читайте детальніше в доповіді 2015 року «Коли Бог стає зброєю»: <https://lockedfaith.org/en/p/12>

57 Особисте інтерв'ю №34

58 <https://understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-april-9-2023>

У дослідженні «Верстки» щодо релігійних репресій від початку повномасштабного вторгнення Росії згадано про 43 факти цілеспрямованих переслідувань священнослужителів:

«У результаті [цих переслідувань] у 18 випадках служителі були змушені тікати з міста, йти в підпілля або зовсім припиняти діяльність. У 12 випадках їх примусово видворяли. Ще у восьми священнослужителів брали в полон, а в п'яти – вбивали»⁵⁹.

Тиск на священників чинили через їхні сім'ї, дітей та близьких. Відомо про факт, коли росіяни викрали сина священника й тримали його тижнями в камері, щоби чинити тиск на релігійну діяльність його батька – служителя церкви⁶⁰.

Коли бракувало фактів, щоб обвинуватити священників і пасторів, окупаційна влада влаштовувала відверті провокації. Служителям церкви підкидали зброю, матеріали, що їх компрометували, звинувачуючи в терористичній діяльності⁶¹. До такого роду провокацій російська влада вдавалася ще з часів окупації Донецької та Луганської областей 2014 року. Так, одному з пасторів підкинули подяку нібито від Збройних Сил України та літературу нібито з підписами від українських військових. Таких сфальсифікованих «доказів» було достатньо, аби священників і членів їхніх сімей арештовували й піддавали жорстоким тортурам.

«Сина мого знайомого взяли в полон. Били, катували струмом. Потім відпустили. Частину тіла перекосило. Коли хлопець повернувся додому, батько одразу його навіть не впізнав. Подумав, що якийсь безхатько у дворі стоїть»⁶².

Більшість служителів проводили під арештом від декількох днів до декількох місяців. Так, 21 вересня 2022 року в Маріуполі російські солдати в масках викрали баптистського пастора Леоніда Пономарьова та його дружину Тетяну після того, як вони відмовилися відкрити церкву для проведення фейкового «референдуму» про приєднання Донецької області до Російської Федерації. Російська окупаційна влада заявила, що пара нібито була причетна до «екстремістської діяльності», й влаштувала обшук у церкві. Після цього вони опечатали будівлю церкви, щоб запобігти проведенню богослужінь у майбутньому. Пастора відпустили на волю за місяць, уже після сфальсифікованого «референдуму»⁶³.

Водночас відомо, що два священники Бердянської парафії Української Греко-Католицької Церкви, ієромонах **Іван Левицький** і о. **Богдан Гелета**, перебувають у російському полоні більше року – з листопада 2022 року⁶⁴. Крім того, 16 травня 2023 року на підконтрольній Росії території зник священнослужитель Української Православної Церкви Костянтин Максимов. Він виїхав із окупованого Токмака Запорізької області з волонтерською гуманітарною місією через окупований Крим, де зв'язок із ним зник і досі не відновився⁶⁵.

Російська влада грубо порушує норми міжнародного гуманітарного права, що зобов'язують сторону збройного конфлікту в разі взяття в полон або арешту людини ставитися до неї гуманно. Ба більше, до священників міжнародне гуманітарне право вимагає кращого ставлення, ніж особлива повага та захист, оскільки вони мають

59 <https://verstka.media/kak-rossiyskaya-armiya-presleduet-sviaschennoslužhiteley-i-razrushaet-hramy>

60 Особисте інтерв'ю №7

61 <https://bit.ly/40ISB1L>

62 <https://bit.ly/3QIFg4Z>

63 <https://www.uscifr.gov/religious-prisoners-conscience/forb-victims-database/leonid-ponomaryov>

64 https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2867

65 <https://ccl.org.ua/en/voices/kostiantyn-maksymov/>

одержувати підтримку, аби безперешкодно продовжувати свою душпастирську діяльність і виконувати релігійні обряди навіть в умовах окупації⁶⁶.

Натомість частими є випадки тортур, яких українські релігійні діячі різних конфесій зазнають у російському полоні. Їм погрожують розправою⁶⁷, приниженням⁶⁸, їх позбавляють їжі й доступу до туалету, їхнім рідним не кажуть, де утримують заарештованих⁶⁹. Серед найжорстокіших катувань, які вчиняли російські військові щодо релігійних діячів, – імітація розстрілу, погрози зґвалтуванням, катування електричними розрядами, багатогодинні групові побиття тощо)⁷⁰.

«На допитах мене ставили на розтяжки: ставили на шпагат, і при цьому двоє російських військових розтягували мене. Один одну ногу й руку заламував, інший – другу руку й ногу, головою в стіну. Позаду третій із них бив по нирках, по голові й електрошокером. Під час заламування руки, коли я вже на колінах стояв, голку запихали під ніготь і казали: “Ти нам розкажеш, ти нам зізнаєшся” й далі катували. Катувати росіяни навчилися»⁷¹.

Від різних конфесій постійно надходять нові дані про факти знущань, принижень, тортур, яких зазнають священники, пастори та інші релігійні діячі на українських територіях, контрольованих Росією. Наразі можна стверджувати, що репресії стосовно релігійних діячів із боку російської окупаційної влади стають дедалі жорстокішими й системнішими. небезпека для служителів церков на окупованих територіях зростає.

66 https://www.icrc.org/ru/download/file/53471/4231_005_ihl_textbook_by_melzer_web.pdf

67 Особисте інтерв'ю №30

68 Особисте інтерв'ю №33

69 Особисте інтерв'ю №5

70 Дивіться свідчення о. Сергія Чудиновича: <https://youtu.be/T5vaeQD43hw>, свідчення Олега Бондаренка: <https://youtu.be/lzxRAO6rCuE> та свідчення імама Рустема Асамова: <https://youtu.be/SPBeKYh9dM4>, записані Інститутом релігійної свободи

71 Свідчення о. Василя Вирозуба для Інституту релігійної свободи: <https://youtu.be/hAW97dKedCs>

7. Ключові висновки

Російське повномасштабне вторгнення в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, значно погіршило становище церков та інших релігійних громад. Масові атаки ракетами й дронами-камікадзе на цивільну інфраструктуру, які Росія регулярно здійснює досі, спричинили руйнування та пошкодження сотень релігійних споруд по всій Україні. Особливо складним є становище віруючих у тих регіонах, які Росія окупувала в перші тижні вторгнення та контролює досі. Майже всі релігійні спільноти стикнулися з репресивною релігійною політикою, яку Кремль провадить не лише в самій Росії, а й поширює на підконтрольні регіони України.

Внаслідок повномасштабного вторгнення російські війська змогли окупувати більшу частину Донецької та Луганської областей, зберігаючи контроль над півостровом Крим, захопленим 2014 року. До того ж російська окупаційна влада відтепер поширилася на частину Херсонської та Запорізької областей. Разом із російськими військовими в ці регіони прийшла гуманітарна криза, яку в перші місяці намагалися подолати місцеві релігійні спільноти різних конфесій. Вони стали гуманітарними хабами, де місцеві жителі могли отримувати критично важливу допомогу, необхідну для виживання.

Російські військові не очікували такого високого рівня самоорганізації, взаємодії та соціальної активності, яку проявили релігійні спільноти України. В цьому вони побачили загрозу для своєї влади. Вони намагалися відповідати пропагандистському образу «визволителів» та монополізувати постачання гуманітарної допомоги. Однак через це гуманітарна ситуація в окупованих регіонах лише погіршувалася. Церковні волонтери також допомагали евакуювати місцеве населення на територію, підконтрольну уряду України. Однак і цю діяльність згодом було заборонено, оскільки зменшення кількості жителів свідчило про погані побутові та соціальні умови на територіях, контрольованих Росією.

Згодом окупаційні адміністрації усвідомили авторитет і соціальну значущість релігійних спільнот, які в Україні діяли як незалежні суб'єкти громадянського суспільства. Місцевих релігійних лідерів примушували до співпраці шляхом усних бесід і погроз. Згодом російські військові вдалися до публічних репресій майже всіх релігійних спільнот, окрім православних громад, які перейшли в підпорядкування Російської Православної Церкви.

Ксенофобська ідеологія «русского міра» почала втілюватися вкрай жорстоко. Окупаційні адміністрації з особливою ненавистю викорінювали прояви української ідентичності, боролися з будь-якими формами опозиції, прагнули підкорити або припинити діяльність релігійних меншин. Доходило до фізичного знищення священників, пасторів, імамів та інших релігійних діячів, яких російські військові свавільно заарештовували, викрадали та піддавали найболіснішим тортурам.

Формальним виправданням цієї жорстокості були надумані звинувачення в «екстремістській діяльності», поширені в самій Росії після ухвалення законодавчих змін «пакету Яровой». Тих священників, яких не вдалося залякати та спонукати до співпраці, представники російської влади примусово депортували за межі окупованої території.

Окупаційна влада проводить рейди в місцях зібрань віруючих, збирає їхні персональні та біометричні дані, грабує молитовні будинки й переобладнує їх під свої управлінські інституції чи воєнні бази. Водночас неправославним релігійним спільнотам заборонено проводити публічні молитовні зібрання й орендувати приміщення

для своєї релігійної діяльності. Зібрані дані членів «неугодних» релігійних спільнот використовують для стеження за ними та подальших рейдів за адресою їхнього проживання.

Релігійна діяльність на українських територіях, підконтрольних Росії, стала вкрай небезпечною навіть у приватних помешканнях. Переслідування та репресії щодо священнослужителів мають системний характер і тенденцію до посилення. Релігійних діячів, які не втекли від переслідувань, і далі примушують до співпраці з окупаційною владою, шантажують конфіскацією церковних будівель, погрожують насильством щодо них і членів їхніх сімей. Фактів застосування методів психологічного та фізичного насильства дедалі більше.

На окупованих Росією територіях – багато унікальних історичних об'єктів релігійної спадщини України. Численні факти жорстокої розправи з релігійними меншинами, зневага до свободи віросповідання та прав людини загалом, шовіністичні заяви про перевагу Московського Православ'я над іншими конфесіями дають змогу дійти висновку, що російська окупаційна влада неспроможна й не бажає зберегти та захистити українську історичну спадщину для майбутніх поколінь.

8. Рекомендації

Для реагування на свавілля російської влади на окупованих територіях України слід ужити дієвих заходів, спрямованих на припинення утисків релігійних меншин, притягнення до відповідальності винних осіб і надання допомоги релігійним спільнотам, які перебувають у ситуації виживання. Передусім рекомендуємо такі дії:

1. Посилити зусилля міжнародної спільноти щодо притягнення до відповідальності керівництва Російської Федерації, представників окупаційних адміністрацій та безпосередніх виконавців за воєнні злочини, вчинені проти релігійних діячів, і систематичні утиски релігійних меншин на українських територіях, контрольованих російськими військами.
2. Урядам демократичних держав слід накласти персональні санкції на представників російської окупаційної влади, винних у систематичних переслідуваннях і воєнних злочинах за релігійною ознакою на території України, а також на російських релігійних діячів і журналістів, які беруть участь у російській агресії проти України, виправдовуючи війну й розпалюючи ненависть проти українців і релігійних меншин.
3. Об'єднати зусилля міжнародної спільноти, включно з лідерами світових релігій, для повернення з російського полону українських релігійних діячів, зокрема греко-католицьких священників Івана Левицького та Богдана Гелети, православного священника Костянтина Максимова та інших в'язнів сумління.
4. Продовжити документування російських воєнних злочинів у релігійній сфері в такий спосіб, щоб забезпечити тим, хто погодився давати свідчення, захист їхнього особистого життя, безпеки для них і членів їхніх сімей. Це особливо стосується релігійних діячів із територій, окупованих Росією, де в окремих випадках доречним є запровадження державної програми захисту свідків.

5. Критично ставитися до заяв російських пропагандистських медіа про нібито «утиски православних віруючих в Україні» з огляду на використання Кремлем релігії як інструменту для виправдання та посилення агресії проти України, а також на перетворення Російської Православної Церкви та деяких інших російських релігійних об'єднань на рупори пропаганди війни, ненависті та геноциду проти українців.
6. Продовжити й розширити гуманітарну, правову, психологічну, інформаційну та іншу підтримку церков, релігійних організацій і місій в Україні, які підтримують зв'язки та надають практичну допомогу віруючим і релігійним спільнотам на територіях, окупованих російськими військами.
7. Підтримати розроблення та впровадження програм реабілітації тих, хто зазнав тортур, знущань, нелюдського поводження, перебуваючи в російському полоні. Долучити до розроблення цих програм міжнародні організації з найкращими практиками та досвідом. Поширити ці програми на членів родин потерпілих.
8. Проводити адвокаційні заходи, спрямовані на повернення релігійним громадам України всіх будівель і майна, конфіскованих російською окупаційною владою. Надати методологічну та іншу допомогу релігійним громадам для розрахунку й документування завданої матеріальної шкоди.
9. Вдосконалювати правові акти щодо фіксування пошкоджень і руйнувань релігійних споруд, а також механізмів відшкодування вартості відновлення релігійних споруд, зокрема коштом репарацій від Російської Федерації.
10. Розробити дієві механізми відновлення документації релігійних громад, втраченої внаслідок воєнних дій або вилученої представниками окупаційної влади, для поновлення майнових прав релігійних громад.
11. Розширити поінформованість священнослужителів і віруючих щодо їхніх прав і свобод, механізмів їх захисту, джерел правової інформації, можливого партнерства у сфері правозахисту. Ініціювати створення навчальних програм різних рівнів для церковного та світського середовища з цієї тематики.
12. Посилити міжнародний тиск, зокрема з боку ЮНЕСКО, на Російську Федерацію щодо необхідності дотримуватися вимог збереження та захисту історичної, культурної та релігійної спадщини України на територіях, контрольованих російськими військами. Вжити заходів для повернення в Україну всіх вивезених із окупованих територій культурних цінностей, відбудови зруйнованих об'єктів історичної, культурної та релігійної спадщини, відшкодування збитків, завданих російським вторгненням в Україну.

Щоб бути в курсі тенденцій розвитку релігійної свободи та прав людини в Євразійському регіоні або співпрацювати і підтримувати стратегічні ініціативи Місії «Євразія» у сфері служіння, зв'яжіться з Місією Євразія за електронною адресою: info@missioneurasia.org або відвідайте вебсайт: MissionEurasia.org

